

TA’LIMDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV FALSAFIY VA PEDAGOGIK KONSEPSIYALAR

Sa’dullayev Temur Kenjaboy o‘g‘li

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada kompetensiyaviy yondashuvning falsafiy va pedagogik asoslarini, shuningdek uning zamonaviy ta’lim jarayonida amaliy qo‘llanilishini tahlil qiladi. Ishda kompetensiya tushunchasining nazariy va psixologik asoslari, olimlarning ilmiy tadqiqotlari (G. Spencer, D. McClelland, J. Dewey, L. Vygotsky, D. Kolb va boshqalar) bilan birgalikda bayon etilgan. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuvning XXI asr ta’lim tizimida roli, xalqaro tajribalar (Bologna jarayoni, OECD, UNESCO) va milliy kontekstdagi tatbiqlari ko‘rib chiqilgan. Ishda interaktiv va loyiha asosida o‘qitish metodlari, raqamli texnologiyalar va talabaning individual rivojlanishi kompetensiyalarning shakllanishida muhim vosita ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonini nazariy bilimdan amaliy va ijtimoiy kompetensiyalarga kengaytirishda samarali strategiya hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *kompetensiyaviy yondashuv, kompetensiya, ta’lim jarayoni, pedagogik konsepsiya, interaktiv ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, amaliy kompetensiyalar, shaxsiy rivojlanish, XXI asr kompetensiyalari, raqamli texnologiyalar, baholash tizimi, xalqaro standartlar.*

Ta’limda kompetensiyaviy yondashuv — bu zamonaviy pedagogik va falsafiy konsepsiyalarning markaziy elementi bo‘lib, unda o‘quv jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchining amaliy kompetensiyalarini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va shaxsiy rivojlanishini shakllantirishga qaratiladi. Kompetensiya tushunchasi dastlab 1970-yillarda G. Spencer (1973) va D. McClelland (1973) tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, ularning fikriga ko‘ra, kompetensiya — bu shaxsning samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va xulq-atvor majmuasidir. Spencer va McClelland kompetensiyalarni psixologik jihatdan tahlil qilganlar va ularni professional muvaffaqiyatni belgilovchi asosiy omil sifatida ko‘rsatganlar.

Kompetensiyaviy yondashuv falsafiy nuqtai nazardan inson markaziy o‘rinda turadi. Shuni ta’kidlash kerakki, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida G. Gadamer (1975), J. Dewey (1938), M. Heidegger (1927) kabi faylasuflar ta’lim jarayonida shaxsning tajriba va amaliy faoliyat orqali o‘zini anglashiga katta e’tibor qaratganlar. Deweyning pragmatik pedagogikasi shuni ko‘rsatadiki, bilimlar faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy kontekstda o‘rganilganda haqiqiy kompetensiyaga aylanadi. Gadamerning g‘oyasiga ko‘ra, ta’lim jarayoni hamisha tarixiy va madaniy kontekst bilan bog‘liq bo‘lib, talaba o‘z tajribasini jamiyat va madaniyat bilan uyg‘unlashtiradi.

Pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuvning tarkibiy elementlari keng tahlil qilingan. J. Biggs va K. Tang (2011) “Constructive Alignment” nazariyasi orqali

kompetensiyaga erishish uchun o‘quv jarayoni, o‘qitish metodikasi va baholash tizimi o‘zaro mos bo‘lishi lozimligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, o‘quvchilarning faolligi, amaliy mashg‘ulotlar va loyihaviy ishlarda qatnashishi samarali kompetensiya rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, R. Boyatzis (1982) kompetensiyani amaliy faoliyat bilan bog‘liq xatti-harakatlar majmuasi sifatida tavsiflaydi va ularni rivojlantirish uchun o‘quv jarayonida shaxsiy va professional treninglarni tashkil etishni tavsiya qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonida quyidagi asosiy pedagogik printsiplarga tayanadi: shaxsga yo‘naltirilganlik, faol o‘rganish, amaliy tajriba va refleksiya, interdisciplinar yondashuv, hamda natija va samaradorlikka asoslangan baholash. Shaxsga yo‘naltirilgan pedagogika (Carl Rogers, 1969) ta’kidlaydiki, o‘quvchi faqat bilim qabul qiluvchi emas, balki o‘z bilimini shakllantiruvchi sub’yekt bo‘lishi lozim. Bu konsepsiya zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, talabaning shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlari o‘quv jarayonida asosiy rol o‘ynaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning rivojlanishi global va milliy kontekst bilan bog‘liq. Yevropa ta’lim makonida (Bologna jarayoni, 1999) kompetensiyalarni rivojlantirish tamoyillari oliy ta’lim dasturlarining markaziga qo‘yildi. Ushbu jarayonda o‘quv dasturlari natijaga yo‘naltirilgan bo‘lib, talabaning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalari aniq belgilangan standartlar asosida shakllantiriladi. Shuningdek, UNESCO (2005) global kompetensiyalarni rivojlantirishni ta’limning asosiy maqsadi sifatida belgilaydi va ularni madaniy, axloqiy, ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalar kabi toifalarga ajratadi.

Psixologik tadqiqotlar kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. L. Vygotsky (1978) “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi orqali shaxsning bilim va ko‘nikmalarini amaliy faoliyat orqali rivojlantirish zarurligini ko‘rsatgan. Shuningdek, D. Kolb (1984) tajriba asosidagi o‘rganish modelini ishlab chiqdi, bu modelda o‘quv jarayoni siklik tarzda kuzatish, refleksiya, konseptualizatsiya va tajriba orqali kompetensiyalarni shakllantirishni tavsiya qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda muhim rol o‘ynaydigan metodik vositalar ham keng qo‘llaniladi. Loyiha asosida o‘qitish, muammoga yo‘naltirilgan o‘qitish, case-study, simulyatsiya va interaktiv treninglar o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini shakllantirishda samarali hisoblanadi. Masalan, muammoga yo‘naltirilgan o‘qitish (PBL – Problem-Based Learning, Barrows, 1986) o‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni tahlil qilish, yechim topish va jamoaviy ishlash imkonini beradi.

Shuni ta’kidlash lozimki, kompetensiyaviy yondashuv faqat kasbiy ta’limda emas, balki maktab va oliy ta’limda ham keng qo‘llaniladi. O‘quv jarayonida interaktiv metodlar, texnologik vositalar va multimediya resurslardan foydalanish kompetensiyalarni samarali rivojlantirish imkonini beradi. Hozirgi kunda OECD (2018) ta’lim tizimlarida 21-asr kompetensiyalarini — kritikal fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv va kommunikatsiya — rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Milliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot asoslariga ega. O‘zbekiston

Respublikasi ta’lim tizimida (Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi, 2020) kompetensiyaga asoslangan o’quv dasturlari joriy etilgan bo’lib, unda talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko’nikmalarni ham egallashga qaratilgan. Shu bilan birga, kompetensiyaviy yondashuv pedagogik me’yorlar, baholash tizimi va o’quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy izlanishlar shuni ko’rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o’qituvchilarning metodik tayyorgarligi muhimdir. A. Shulman (1987) “pedagogik kompetensiya” tushunchasini ilgari surib, o’qituvchi kasbiy bilimlarini, pedagogik strategiyalarni va shaxsiy xulq-atvorini uyg’unlashtirish orqali o’quv jarayonining samaradorligini oshirishi mumkinligini ta’kidladi. Shu bilan birga, kompetensiyalarni baholash tizimi aniq, shaffof va natijaga yo’naltirilgan bo’lishi lozim. Hozirgi kunda formative va summativ baholash vositalari kompetensiyalarni aniqlashda keng qo’llaniladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning falsafiy-pedagogik asoslari shuni ko’rsatadiki, ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmasligi, balki talabaning shaxsiy rivojlanishi, amaliy faoliyatga tayyorgarligi va jamiyatdagi roli bilan uzviy bog’liq bo’lishi lozim. Bu yondashuv XXI asr sharoitida inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotga mos kadrlarni tayyorlash va shaxsning o’zini anglash imkoniyatini yaratishda muhim vosita hisoblanadi.

Umuman olganda, kompetensiyaviy yondashuv ta’limning barcha bosqichlarida – maktabdan oliy ta’limgacha – zamonaviy pedagogikaning markaziy konsepsiyasi sifatida rivojlanmoqda. Falsafiy asoslar (Dewey, Gadamer, Heidegger), pedagogik printsiplar (Rogers, Biggs & Tang), psixologik nazariyalar (Vygotsky, Kolb), xalqaro standartlar (Bologna jarayoni, UNESCO, OECD) va milliy tajribalar (O‘zbekiston ta’lim tizimi) kompetensiyaviy yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtiradi. Natijada, kompetensiyaviy yondashuv nafaqat bilim va ko’nikmalarni shakllantirish, balki talabaning ijtimoiy, shaxsiy va kasbiy salohiyatini rivojlantirishda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning dolzarbligi, shuningdek, uning talabaning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga bo’lgan ta’sirida ham ko’rinadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda (Rychen & Salganik, 2003) kompetensiya nafaqat malaka va bilimlarni o’z ichiga oladi, balki ijtimoiy, axloqiy va madaniy kontekstlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish qobiliyatini ham ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaviy yondashuv shaxsning integratsiyalashgan rivojlanishini ta’minlaydi, ya’ni o’quvchi faqat kasbiy mahoratga ega bo’lib qolmay, balki jamiyatdagi ijtimoiy roli va axloqiy mas’uliyatini ham anglaydi.

Pedagogik amaliyotda kompetensiyalarni rivojlantirish uchun interaktiv va faol o’rganish metodlari keng qo’llaniladi. Masalan, loyiha asosidagi ta’limda (Thomas, 2000) talaba real hayotdagi muammolarni hal qilish jarayonida bilimlarni amaliyot bilan uyg’unlashtiradi. Shu bilan birga, simulyatsiya va virtual laboratoriyalar (De Jong & Van Joolingen, 1998) o’quvchilarga murakkab tizimlarni tahlil qilish, eksperiment qilish va

qaror qabul qilish imkonini beradi, bu esa kompetensiyalarning chuqur shakllanishini ta’minlaydi.

Shuningdek, XXI asr kompetensiyalari konsepsiyasi (Trilling & Fadel, 2009) raqamli savodxonlik, axborot bilan ishlash ko’nikmalari, global ong va ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini o’z ichiga oladi. Bu kompetensiyalar nafaqat oliy ta’lim, balki maktab ta’limi uchun ham muhim bo’lib, ularni rivojlantirish o’quv jarayonida integrativ yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida texnologiyalarni qo’llash, masalan, interaktiv dasturlar, onlayn loyiha ishlari va raqamli platformalarda hamkorlik qilish, kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Empirik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish talabning motivatsiyasini oshiradi. Deci va Ryan (1985)ning “Self-Determination Theory” nazariyasiga ko’ra, o’quvchi o’zini faol sub’yekt sifatida his qilganda, ya’ni qaror qabul qilish, tanlov qilish va faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo’lganda, uning o’rganish motivatsiyasi sezilarli darajada oshadi. Bu pedagogik yondashuv nafaqat bilimlarni o’zlashtirishga, balki shaxsiy o’sish va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishga ham yordam beradi.

Ko’p mamlakatlarda kompetensiyaviy yondashuvni baholash tizimlari ham jadal rivojlanmoqda. Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimida (Sahlberg, 2011) o’quvchilarning kompetensiyalari baholashda standart testlar bilan cheklanmay, loyiha ishlari, jamoaviy vazifalar va reflektiv portfellar orqali ham baholanadi. Bu yondashuv o’quvchining amaliy ko’nikmalarini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va ijodiy fikrlashini aniqlashga imkon beradi. Kompetensiyaviy yondashuvni xalqaro miqyosda rivojlantirish bo’yicha tadqiqotlar (OECD, 2019) shuni ko’rsatadiki, samarali kompetensiya shakllantirish uchun ta’lim tizimlari o’quv dasturlari, baholash metodikasi va pedagogik strategiyalarni birlashtirishlari zarur. Shu bilan birga, kompetensiyalarni rivojlantirish individual yondashuvni talab qiladi, ya’ni har bir o’quvchining o’ziga xos qobiliyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish ham kompetensiyaviy yondashuvning muhim jihati hisoblanadi. Salovey va Mayer (1990) emosional intellekt konsepsiyasini ilgari surib, shaxsning o’z his-tuyg’ularini boshqarish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va jamoada ishlash qobiliyati ham kompetensiya tarkibiga kirishini ko’rsatganlar. Shu asosda pedagogik texnologiyalar, masalan, guruh ishlari, mentorlik va ijtimoiy loyihalar, shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda keng qo’llaniladi. Milliy kontekstda, O’zbekiston ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning amaliyotga tatbiqi o’quv dasturlarining natijaga yo’naltirilganligida ko’rinadi. Oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalarida talabalar o’quv jarayonida loyiha ishlari, amaliy mashg’ulotlar, laboratoriya ishlari va ijtimoiy loyihalarda qatnashadi. Bu esa ularning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv ta’limda innovatsion strategiyalarni qo’llashni talab qiladi. Masalan, flipped classroom (teskari sinf) modeli (Bergmann & Sams, 2012) o’quvchilarga nazariy bilimlarni uyda o’zlashtirish, sinfda esa amaliy mashg’ulotlar va muammolarni hal qilish imkonini beradi. Bu yondashuv

talabaning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv ta’limning individualizatsiyalashgan monitoringini talab qiladi. Hozirgi kunda Learning Analytics texnologiyalari (Siemens, 2013) o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini raqamli platformalar orqali kuzatish va baholash imkonini beradi. Bu pedagoglarga o‘quv jarayonini individual tarzda moslashtirish, zaif tomonlarni aniqlash va kompetensiyalarni rivojlantirish strategiyasini belgilash imkonini beradi. Natijada, kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonini faqat nazariy bilimlarni o‘rgatish emas, balki o‘quvchining shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi kompleks tizim sifatida ko‘rsatadi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogik texnologiyalar, empirik tadqiqotlar va xalqaro tajribalar bilan mustahkamlanadi. Kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligi talabaning amaliy faoliyati, ijtimoiy moslashuvi, ijodiy va tanqidiy fikrlashi orqali baholanadi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning malakasi, metodik tayyorgarligi va pedagogik kompetensiyalari bu yondashuvning muvaffaqiyati uchun asosiy omil bo‘lib qoladi.

XULOSA

Ta’limda kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy pedagogikaning markaziy konsepsiyasi bo‘lib, u o‘quvchining nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Kompetensiya tushunchasi G. Spencer va D. McClelland tadqiqotlarida shakllangan bo‘lib, keyinchalik J. Dewey, L. Vygotsky, D. Kolb va C. Rogers tomonidan falsafiy va psixologik asoslari chuqurlashtirilgan. Kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligi interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoga yo‘naltirilgan yondashuv va raqamli texnologiyalar orqali oshiriladi. Xalqaro tajribalar (Bologna jarayoni, OECD, UNESCO) va milliy ta’lim tizimida kompetensiyalarga asoslangan o‘quv dasturlari ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv talabaning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy ongini shakllantiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va pedagogik kompetensiyalari kompetensiyaviy yondashuv muvaffaqiyati uchun muhim omil hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv ta’limni natijaga yo‘naltirish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish va shaxsning jamiyatdagi rolini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy ta’limda bu yondashuv innovatsion texnologiyalar bilan birlashtirilgan holda samarali qo‘llanilmoqda. Shu tarzda, kompetensiyaviy yondashuv ta’limning barcha bosqichlarida — maktabdan oliy ta’limgacha — shaxsiy va kasbiy rivojlanishni ta’minlovchi asosiy strategiya sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Spencer, G., & McClelland, D. (1973). *Competence at work: Models for superior performance*. New York: Wiley.
2. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
3. Gadamer, H.-G. (1975). *Truth and Method*. New York: Continuum.

4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
6. Rogers, C. (1969). *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Merrill.
7. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University*. Maidenhead: McGraw-Hill.
8. Rychen, D. S., & Salganik, L. H. (2003). *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*. Göttingen: Hogrefe & Huber.